

τὰ μαλλιά του, νὰ φορῆ μανικέτια ἢ νὰ ἔχη σιγαροθήκην. Γίνεται τοιουτοτρόπως ἐπιτηδευμένον, προᾶγμα, τὸ ὁποῖον δὲν ἀρμόζει εἰς παιδίον. Ἡ εὐπρεπὴς συναναστροφή καθίσταται δι' αὐτὸ βάρος, τέλος δὲ ἡ ἀνδρική τόλμη τὸ ἐγκαταλείπει ἔξ ὀλοκλήρου. Διὰ τοῦτο ἐπίσης πρέπει ἐνωρίτερα νὰ καταπολεμήσωμεν ἐν αὐτῷ τὴν ματαιοδοξίαν, ἢ, ὀρθότερον εἰπεῖν, νὰ μὴ τοῦ δώσωμεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ γίνῃ ματαιόδοξον. Τοῦτο ὅμως συμβαίνει ὅταν προώρως φλυαροῦμεν καὶ λέγωμεν εἰς τὰ παιδιά, πόσον εἶναι ὠραῖα, πόσον θαυμάσια τοὺς πηγαίνει αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο τὸ κόσμημα, ἢ ὅταν ἀκόμη τοὺς ὑποσχόμεθα καὶ τοὺς δίδωμεν τοιαῦτα ὡς ἀνταμοιβήν. Τὰ κοσμήματα δὲν ἀρμόζουν εἰς τὰ παιδιά. Τὰ καλὰ καὶ τὰ κακὰ ἐνδύματά των πρέπει νὰ τὰ θεωροῦν ἀπλῶς ὡς ἀνάγκην. Πρέπει ὅμως καὶ οἱ γονεῖς οὐδεμίαν νὰ δίδουν εἰς τὰ τοιαῦτα σημασίαν, νὰ μὴ καθρεπτίζονται, καθόσον ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὡς ἄλλωστε καὶ εἰς πᾶσαν περίπτωσιν, τὸ παράδειγμα εἶναι πάντοδύναμον καὶ ἰσχυροποιεῖ ἢ ἐκμηδενίζει τὴν καλὴν διδασκαλίαν.

ΠΕΡΙ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

Ἡ πρακτικὴ ἀγωγή περιλαμβάνει α) τὴν δεξιότητα, β) τὴν σύνεσιν, γ) τὴν ἠθικότητα. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν **δεξιότητα**, πρέπει νὰ προσέξωμεν, νὰ εἶναι ριζικὴ καὶ οὐχὶ ἐπιπολαία. Δὲν πρέπει νὰ φαινόμεθα ὅτι ἔχομεν γνῶσιν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα κατόπιν δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ πραγματοποιήσωμεν. Ἡ στερεότης πρέπει νὰ ἐνυπάρχη ἐν τῇ δεξιότητι, καὶ νὰ κα-

ταστῇ ἀνεπαισθήτως ἕξις τοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι. Εἶναι τὸ κυριώτερον συστατικὸν τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ δεξιότης χρησιμεύει εἰς τὸ τάλαντον.

92. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν **σύνεσιν**, αὕτη συνίσταται εἰς τὴν τέχνην τοῦ ἐφαρμόζειν τὴν δεξιότητα ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή εἰς τὸ νὰ δυνάμεθα νὰ μεταχειριζώμεθα τοὺς ἀνθρώπους διὰ τοὺς ἰδίους ἡμῶν σκοπούς. Πρὸς ἀπόκτησιν αὐτῆς πολλὰ πράγματα εἶναι ἀναγκαῖα. Κυρίως εἰπεῖν εἶναι τὸ τελευταῖον πράγμα εἰς τὸν ἀνθρώπον ἔρχεται ὅμως ὡς ἐκ τῆς ἀξίας τοῦ δευτέρου κατὰ σειράν.

Ἰνα τὸ παιδίον καταστῇ συνετόν, πρέπει νὰ γίνῃ κρυφίνου καὶ ἀδιαπέραστον, νὰ δύναται ὅμως νὰ διαπερᾷ τοὺς ἄλλους. Κυρίως πρέπει νὰ κρύπτεται ὅσον ἀφορᾷ τὸν χαρακτῆρα. Ἡ τέχνη τῆς ἐξωτερικῆς ἐμφανίσεως εἶναι ἡ εὐπρέπεια. Τὴν δὲ τέχνην ταύτην πρέπει νὰ κατέχωμεν. Εἶναι δύσκολον νὰ διαπερῶμεν τοὺς ἄλλους, πρέπει ὅμως ἀπαραιτήτως νὰ κατανοήσωμεν τὴν τέχνην αὐτήν, πῶς δηλαδή νὰ καταστῶμεν ἡμεῖς οἱ ἴδιοι ἀδιαπέραστοι. Πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ κρυπώμεθα, δηλαδή νὰ συγκαλύπτωμεν τὰ ἐλαττώματά μας καὶ τὴν ἐκδήλωσιν αὐτῶν. Ἡ ἀπόκρυψις δὲν εἶναι πάντοτε προσποίησης, καὶ δύναται νὰ ἐπιτρέπεται ἐνίοτε, συνορεύει ὅμως πολὺ μὲ τὴν ἀνηθικότητα. Ἡ μυστικότης εἶναι μέσον ἀπεγνωσμένον. Ἡ σύνεσις ἀπαιτεῖ νὰ μὴ παραφερώμεθα ἀμέσως· δὲν πρέπει ὅμως νὰ εἴμεθα καὶ ἐντελῶς νωχελεῖς. Δὲν πρέπει ὅθεν νὰ εἴμεθα ὀρμητικοί, ἀλλὰ ζωηροί. Ὁρμητικὸς καὶ ζωηρὸς ἔχουν μεγάλην διαφορὰν. Ζωηρὸς (strepius) εἶναι ἐκεῖνος, ὃ ὁποῖος εὐχαρίστως θέλει. Ἐν-

ταῦθα πρόκειται περὶ μετριασμοῦ τοῦ πάθους. Ἡ σύγχεσις ἀφορᾷ τὴν ἰδιοσυγκρασίαν¹.

93. Ἡ *ἠθικότης* ἀφορᾷ τὸν χαρακτῆρα *Sustine et abstine*² εἶναι ἡ προπαίδεια διὰ τὴν σοφὴν ἐγκράτειαν. Ἐὰν θέλωμεν νὰ διαπλάσωμεν καλὸν χαρακτῆρα, πρέπει πρῶτον νὰ ἀπομακρύνωμεν τὰ πάθη. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ συνηθίσῃ, ὡς πρὸς τὰς κλίσεις του νὰ μὴ ἀφήσῃ αὐτὰς νὰ καταστῶσι πάθη, ἀλλὰ νὰ μάθῃ νὰ ὑπομένῃ τὴν στέρησιν πράγματος ἀπαγορευομένου εἰς αὐτόν. *Sustine* σημαίνει, ὑπόμενε, καὶ συνηθίσε νὰ ὑποφέρῃς!

Χρειάζεται θάρρος καὶ προδιάθεσις διὰ νὰ μάθωμεν νὰ στερούμεθα πράγματός τινος. Πρέπει νὰ συνηθίσωμεν εἰς τὰς ἀρνητικὰς ἀπαντήσεις, -τὴν ἀντίστασιν κ.τ.τ.

Εἰς τὴν ἰδιοσυγκρασίαν ἀνήκει ἡ συμπάθεια. Πρέπει νὰ προστατεύσωμεν τὰ παιδιά ἀπὸ τοῦ νὰ συμπάσχουν ζωηρότατα καὶ μετὰ πάθους. Τὸ συμπάσχειν εἶναι τῷ ὄντι εὐαίσθησία, ἀρμόζει δὲ μόνον εἰς εὐαίσθητον χαρακτῆρα. Ἐπίσης διακρίνεται ἀπὸ τὸν οἶκτον καὶ εἶναι κακόν, ὅπερ ἔγκειται εἰς τὸ νὰ θλίβεται τις ἀπλῶς περὶ τινος πράγματος. Θὰ ἔπρεπε νὰ ἐδίδομεν εἰς τὰ παιδιά ὀλίγα χρήματα, ὥστε νὰ δύνανται νὰ ἀνακουφίζουν τοὺς στερουμένους· τότε θὰ ἐβλέπομεν ἂν εἶναι ἢ ὄχι πονετικά· τοιουτοτρόπως καθίσταται τοῦτο κατάδηλον.

¹. Ἰδιοσυγκρασία, κατὰ τὸν Κάντ, εἶναι ὁ τρόπος τοῦ αἰσθάνεσθαι, ὡς οὗτος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς σωματικῆς μας διαπλάσεως.

². Ἀνέχου καὶ ἀπέχου.

Τὸ ρητὸν *festina lente* ⁽¹⁾ σημαίνει παρατεταμένην ἐνεργητικότητα, καθ' ἣν πρέπει νὰ σπεύδωμεν διὰ νὰ μάθωμεν πολλά, *festina* (σπεῦδε). Πρέπει ὅμως ὡσαύτως νὰ μανθάνωμεν θέτοντες στερεὰς βάσεις, καὶ κατὰ συνέπειαν νὰ διαθέτωμεν χρόνον διὰ τὸ καθεὶ, *lente* (βραδέως). Τὸ ζήτημα εἶναι τώρα, ποῖον εἶναι προτιμότερον, νὰ ἔχωμεν μέγα ποσὸν γνώσεων, ἢ μικρότερον, ἀλλὰ μὲ βάσεις στερεωτέρας; Καλλίτερον εἶναι νὰ γνωρίζωμεν ὀλίγα, ἀλλὰ τὰ ὀλίγα αὐτὰ νὰ τὰ γνωρίζωμεν καλῶς, παρὰ πολλὰ καὶ ἐπιπολαίως, διότι ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ περιπτώσει θὰ ἀντιληφθῶμεν ἐν τέλει τὴν ρηχότητά μας. Τὸ παιδίον ὅμως δὲν γνωρίζει βεβαίως εἰς ποίαν περίπτωσιν θὰ ἠδύνατο νὰ μεταχειρισθῇ αὐτὴν ἢ ἐκείνην τὴν γνώσιν καὶ ὡς ἐκ τούτου τὸ καλλίτερον εἶναι ὅ,τι ξεύρει νὰ τὸ ξεύρη κατὰ βάθος, διότι ἄλλως ἐξαπατᾶ καὶ τυφλώνει καὶ τοὺς ἄλλους διὰ τῶν ἐπιπολαίων του γνώσεων.

94. Τὸ τελευταῖον εἶναι ὁ σχηματισμὸς τοῦ **χαρκτηῆρος**. Οὗτος ἔγκειται ἐν τῇ σταθερότητι τῆς ἀποφάσεως, μεθ' ἧς θέλομεν νὰ πράξωμέν τι, καὶ εἶτα θέτομεν πράγματι τοῦτο εἰς ἐκτέλεσιν. *Vix propositi tenax* ⁽²⁾, λέγει ὁ Ὀράτιος, καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ καλὸς χαρακτήρ! Ἐὰν π.χ. ὑπεσχέθῃς εἰς τινα κάτι, πρέπει νὰ κρατήσω τὴν ὑπόσχεσίν μου, ἀκόμη καὶ ἂν τοῦτο ἦτο πρὸς βλάβην μου. Διότι ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος λαμβάνει ἀπόφασιν τινα καὶ δὲν τὴν ἐκτελεῖ, δὲν δύναται πλέον νὰ ἔχη ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν ἑαυτὸν του. Ἐὰν π.χ. λάβῃ τις τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐγείρεται καθ'

1. Σπεῦδε βραδέως.

2. Ἄνθρω σταθερὸς εἰς τὰ σχέδιά του.

ἐκάστην ἔνωρίς, διὰ νὰ μελετᾶ, ἢ διὰ νὰ κάμῃ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο, ἢ διὰ νὰ πηγαίνει περίπατον, ἔπειτα δὲ δικαιολογεῖται ὅτι τὴν μὲν ἀνοιξιν κάμνει ἀκόμη πολὺ κρῦο τὸ πρωὶ καὶ τοῦτο θὰ ἠδύνατο νὰ τὸν βλάβῃ, τὸ δὲ θέρος ὅτι καλὸν εἶναι νὰ κοιμᾶται κανεὶς καὶ ὅτι ὁ ὕπνος εἶναι εὐχάριστος, καὶ οὕτως ἀναβάλλει ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεώς του, δὲν ἔχει τέλος ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτόν του.

Ὅτι ἀντίκειται πρὸς τὴν ἠθικὴν πρόβει νὰ ἀποκλείεται ἀπὸ τὰς ἀποφάσεις τοῦ εἴδους αὐτοῦ. Χαρακτῆρ εἰς κακὸν ἄνθρωπον εἶναι πράγμα πολὺ ἄσχημον, ἄλλωστε ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ὀνομάζεται πλέον πεισμονή· καὶ πάλιν ὅμως προτιμῶμεν νὰ ἐκτελεθῇ τὰς ἀποφάσεις του καὶ νὰ εἶναι σταθερός, ἂν καὶ θὰ ἦτο καλλίτερον νὰ ἐνεφανίζετο ὡς τοιοῦτος εἰς τὸ καλόν.

Δὲν πρέπει νὰ περιμένωμεν μεγάλα πράγματα ἀπὸ τὸν ἀναβάλλοντα ἀδιακόπως τὴν ἐκτέλεσιν τῶν σχεδίων του. Τοιαύτη τις εἶναι ἡ μέλλουσα μεταμέλεια. Καθόσον ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἔζησε πάντοτε ἐν ἁμαρτίαις καὶ θέλει ἐν μιᾷ στιγμῇ νὰ μεταμεληθῇ, δὲν δύναται νὰ τὸ κατορθώσῃ, ἐκτὸς εἰάν μεσολαβήσῃ θαῦμα, νὰ γίνῃ διὰ μιᾶς ὅμοιος μὲ ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος καθ' ὅλην τὴν ζωὴν του ἐφέρθη καλῶς καὶ μόνον καλὰς σκέψεις εἶχε.

Ἐπίσης οὐδὲν ἔχομεν νὰ προσδοκῶμεν ἀπὸ τὰ προσκυνήματα, τὰς στερήσεις καὶ τὰς νηστείας· καθόσον δὲν βλέπω πῶς τὰ προσκυνήματα αὐτὰ καὶ αἱ ἄλλαι τοῦ εἴδους αὐτοῦ συνήθειαι δύνανται νὰ συντελέσουν, ὥστε ἄνθρωπος πλήρης κακιῶν νὰ μεταβληθῇ πάραυτα εἰς ἐνάρετον.

Τὶ ἔχει νὰ κερδίση ἢ τιμιότης ἢ ἢ βελτίωσις, ὅταν νησιεύωμεν τὴν ἡμέραν, διὰ νὰ φάγωμεν ἀκόμη περισσότερον τὴν νύκτα, ἢ, ὅταν ἐπιβάλλωμεν εἰς τὸ σῶμά μας ταλαιπωρίας εἰς οὐδέν συντελούσας διὰ τὴν ἀλλαγὴν τῆς ψυχῆς;

95. **Ἴνα δημιουργήσωμεν ἠθικὸν χαρακτῆρα παρὰ τῷ παιδίῳ, δεόν νὰ ἔχωμεν τὰ ἐπόμενα ὑπ' ὄψει:**

Πρέπει νὰ ὑποδείξωμεν εἰς αὐτά, ὅσον τὸ δυνατόν διὰ παραδειγμάτων καὶ διατάξεων, τὰ καθήκοντα, τὰ ὅποια ὀφείλουν νὰ ἐκπληρώσουν. Τὰ δὲ καθήκοντα ταῦτα τοῦ παιδὸς εἶναι ἀπλῶς τὰ συνήθη πρὸς ἑαυτὸ καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα. Δέον ὅθεν τὰ καθήκοντα ταῦτα νὰ ἐξάγονται ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων. Ἔχομεν λοιπὸν ἔνταῦθα νὰ ἐξετάσωμεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς:

α) Τὰ πρὸς ἑαυτὸν καθήκοντα. Ταῦτα δὲν ἔγκεινται εἰς τὸ νὰ ἔχη τις λαμπρὰ ἐνδύματα, νὰ δίδῃ πλούσια γεύματα, κ.τ.τ., ἂν καὶ πρέπη τὰ πάντα νὰ εἶναι καθαρὰ. Οὔτε καὶ εἰς τὸ νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν πόθων καὶ τῶν κλίσεών του, καθόσον ἀπεναντίας πρέπει νὰ εἴμεθα πολὺ μετριοπαθεῖς καὶ ἐγκρατεῖς, ἀλλὰ εἰς τὸ νὰ ἔχη εἰς τὸ βάθος τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ ἀξιοπρέπειάν τινα, ἢ ὅποια τὸν καθιστᾷ εὐγενέστερον ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα πλάσματα· τὸ καθῆκον του λοιπὸν εἶναι νὰ μὴ διαψεύσῃ ἐν τῷ προσώπῳ του τὴν ἀξιοπρέπειαν ⁽¹⁾ αὐτὴν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ.

(1) Ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρωπισμοῦ (Würde der Menschheit) ἔχει, διὰ τὸν Κάντ, ὅλως ἐξαιρετικὴν σημασίαν· ὁ ἐκτελέσας τὸ καθῆκόν του, ἔστω καὶ πρὸς μεγάλην αὐτοῦ δυστυχίαν, ἔχει τὴν ἱκανοποίησιν ὅτι ἐσεβάσθη τὴν ἀξιοπρέ-

Ἄλλὰ τὴν ἀξιοπρέπειαν αὐτὴν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ τὴν καταστρέφωμεν, ὅταν π.χ. παραδιδώμεθα εἰς τὴν οἰνοποσίαν, εἰς παρὰ φύσιν ἁμαρτήματα, εἰς παντὸς εἶδους ἀκρατείας κλπ., πάντα ταῦτα καταβιβάζουσι τὸν ἄνθρωπον κατὰ πολὺ κάτω τῶν ζώων. Ἐπίσης, ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἔρπη πρὸ τῶν ἄλλων, ἢ κάμνη πάντοτε φιλοφρονήσεις, διὰ νὰ κερδίσῃ τὴν εὐνοϊάν των διὰ τοσοῦτω ἀναξιοπρεποῦς συμπεριφορᾶς, καὶ τοῦτο ἀντίκειται εἰς τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ.

Θὰ ἔπρεπε νὰ καταστῇ ἤδη αἰσθητὴ εἰς τὸ παιδίον ἢ ἐν αὐτῷ ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου, π. χ. ἐν τῇ περιπτώσει τῆς ρυπαρότητος, ἢ ὅποια εἶναι τοῦλάχιστον ἀνάρμοστος πρὸς τὸν ἀνθρωπισμόν. Ἄλλὰ κυρίως διὰ τοῦ ψεύδους δύναται τὸ παιδίον νὰ κατέλθῃ πράγματι κάτω τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, καθόσον τοῦτο προϋποθέτει ὅτι δύναται ἤδη νὰ σκεφθῇ καὶ νὰ μεταδώσῃ εἰς ἄλλους τὰς σκέψεις του. Τὸ ψεῦδος καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἀντικείμενον γενικῆς περιφρονήσεως καὶ θὰ ἠδύνατο νὰ ἀφαιρέσῃ, πρὸ τῶν ἰδίων του ὀμμάτων, καὶ τὴν ἐκτίμησιν, καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην, τὴν ὅποιαν ἕκαστος θὰ ὄφειλε νὰ ἔχῃ δι' ἑαυτόν.

β) Τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα. Πρέπει ἐνωρίτατα νὰ ἀναπτύξωμεν ἐν τῷ παιδίῳ τὸν σεβασμὸν πρὸς τὰ δικαιώματα τῶν ἀνθρώπων καὶ νὰ φροντίσωμεν ἵνα θέσῃ ταῦτα εἰς ἐφαρμογὴν· ἔαν π.χ. παι-

πειαν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, δὲν ἐρυθριᾷ διὰ τὸν ἑαυτόν του καὶ δύναται νὰ προβῇ ἀφόβως εἰς τὴν αὐτοεξέτασίν του». (Κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ λόγου).

δίον τι συναντήση ἄλλο πτωχότερον παιδίον καὶ τὸ παραμερίση ἀλαζονικῶς ἀπὸ τὸν δρόμον του, ἢ τὸ κτυπήση κλπ., δὲν πρέπει νὰ τοῦ εἴπωμεν: μὴ τὸ κάνης αὐτό, αὐτὸ λυπεῖ πολὺ τὸν ἄλλον· δὲν τὸ λυπᾶσαι! εἶναι ἓνα φτωχὸ παιδί κλπ., ἀλλὰ πρέπει νὰ τὸ μεταχειρισθῶμεν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὥστε νὰ αἰσθανθῇ ὅτι τὸ περιφρονοῦμεν, διότι ἡ συμπεριφορά του ἦτο ἐναντία πρὸς τὸ δίκαιον τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Πραγματικῶς τὰ παιδία δὲν ἔχουν ἀκόμη διόλου μεγαλοψυχίαν. Περὶ τούτου δυνάμεθα νὰ πεισθῶμεν, ὅταν π. χ. οἱ γονεῖς διατάσσουν τὰ τέκνα των νὰ δώσουν τὸ ἥμισυ ἀπὸ τὸ ψωμί των εἰς ἄλλον, χωρὶς ὅμως κατόπιν νὰ τοὺς δώσουν ἄλλο τεμάχιον· ἢ δὲν θὰ τὸ κάμουν διόλου, ἢ θὰ τὸ κάμουν, ἀλλὰ σπανίως καὶ μετὰ δυσαρεσκείας. Δὲν θὰ ἦτο ἄλλωστε δυνατὸν νὰ εἴπωμεν πολλὰ πράγματα εἰς τὸ παιδίον περὶ γενναιοδωρίας, διότι δὲν ἔχει τίποτε ἀκόμη εἰς τὴν κατοχὴν του.

96. Πολλοί, ὡς ὁ Κρούγκοττ, παρέλειψαν ἐντελῶς ἢ παρενόησαν τὸ μέρος τῆς ἠθικῆς, τὸ περιλαμβάνον τὴν θεωρίαν τῶν *πρὸς ἑαυτὸν καθηκόντων*. Τὸ πρὸς ἑαυτὸν καθῆκον συνίσταται, ὡς ἤδη ἐλέχθη, εἰς τὴν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς διατήρησιν τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ἐλέγχει τὸν ἑαυτόν του, ὅταν ἔχη πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ιδέαν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Ἔχει πρότυπόν τι ἐν τῇ ιδέᾳ αὐτοῦ, πρὸς τὸ ὁποῖον παραβάλλεται. Ὅταν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐτῶν αὐξάνη, ὅταν ἡ γενετήσιος ὁρμὴ ἀρχίζη νὰ ἀναπτύσσεται, τότε εἶναι ἡ κρίσιμος στιγμή, καθ' ἣν μόνον ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρωπισμοῦ εἶναι ἰκανὴ νὰ συγκρατήση τὸν νεανίαν. Πρέπει ὅμως ἐνωρὶς νὰ προει-

δοποιήσωμεν αὐτὸν πῶς θὰ προφυλαχθῆ ἀπὸ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο.

97. Ἀπὸ τὰ σχολεῖά μας λείπει σχεδὸν ἕξ ὁλοκλήρου κάτι, τὸ ὁποῖον ἐντούτοις πολὺ θὰ συνετέλει εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀκεραιότητος τοῦ παιδίου, τουτέστιν **ἡ κατήχησις τοῦ δικαίου**. Θὰ ἔπρεπε δὲ αὕτη νὰ περιλαμβάνη λαϊκῆς φύσεως περιπτώσεις, περὶ συμπεριφορᾶς ἐν τῷ συνήθει βίῳ, καθ' ὅς πάντοτε ἐμφανίζεται ἀπρόσκλητος ἢ ἐρώτησις, εἴαν τι εἶναι ὀρθὸν ἢ ὄχι. Ἐάν τις, π. χ. ὁ ὁποῖος ὀφείλει νὰ πληρώσῃ σήμερον τὸν πιστωτὴν του, συγκινηθῆ ἔκ τῆς θέας δυστυχοῦς τινος καὶ δώσῃ εἰς αὐτὸν τὸ πρῶτον, τὸ ὁποῖον ὀφείλει καὶ πρόκειται ἤδη νὰ καταβάλλῃ, θὰ πράξῃ ὀρθῶς ἢ ὄχι; Ὁχι! Τοῦτο εἶναι ἄδικον, διότι, ὅταν θέλω νὰ κάμω εὐεργεσίας, πρέπει νὰ εἶμαι ἐλεύθερος ὑποχρεώσεων. Ἐὰν δώσω τὰ χρήματα εἰς τὸν πτωχόν, πράττω ἔργον ἀξιέπαινον· εἴαν ὅμως πληρώσω τὸ χρέος μου πράττω ἔργον, τὸ ὁποῖον ὀφείλω νὰ πράξω. Ἐπίσης, εἶναι ἐπιτετραμμένον τὸ ἀναγκαῖον ψεῦδος; Ὁχι! Οὐδεμίαν δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν περίπτωσιν, καθ' ἣν θὰ ἠδύνατο νὰ συγχωρηθῆ τὸ τοιοῦτον τοῦλάχιστον ἐνώπιον τῶν παιδίων, τὰ ὁποῖα τότε θὰ ἐθεώρουν καὶ τὸ ἐλάχιστον πράγμα ὡς ἀνάγκην, διὰ νὰ ἐπιτρέπουν εἰς ἑαυτὰ συχνάκις τὸ ψεῦδος. Ἐὰν ὑπῆρχε τοιοῦτον βιβλίον, θὰ ἠδυνάμεθα μὲ μεγάλην ὠφέλειαν ν' ἀφιερῶσωμεν μίαν ὥραν καθ' ἑκάστην διὰ νὰ διδάξωμεν εἰς τὰ παιδιά, καὶ νὰ τὰ κάμωμεν νὰ τὸ ἀγαπήσουν, τὸ δίκαιον τῶν ἀνθρώπων, τὸν ἐπὶ τῆς γῆς ὀφθαλμὸν αὐτὸν τοῦ Θεοῦ.

98. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν πρὸς **εὐεργεσίαν ὑπο-**

χρέωσιν, αὕτη δὲν εἶναι ὑποχρέωσις πλήρης. Δὲν πρέπει νὰ ἀπαλύνωμεν ἀλλὰ νὰ διεγείρωμεν τὴν καρδίαν τῶν παιδίων, ἵνα καταστήσωμεν αὐτὴν εὐαίσθητον διὰ τὴν τύχην τῶν ἄλλων. Ἐς πληρωθῆ οὐχὶ αἰσθημάτων, ἀλλ' ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ καθήκοντος. Πολλοὶ κατέστησαν πραγματικοὶ σκληρόκαρδοι, διότι ὄντες πρότερον οἰκτίρμονες, εἶδον ἑαυτοὺς πολλάκις ἀπατωμένους. Εἶναι μάταιον νὰ θέλωμεν νὰ κάμωμεν τὸ παιδίον νὰ κατανοήσῃ τὴν ἀξίαν τῶν πράξεων. Οἱ ἱερεῖς πολλάκις σφάλλονται παρουσιάζοντες τὰς ἀγαθοεργίας ὡς κάτι θεάρεστον. Ἄλλὰ καὶ χωρὶς νὰ ἀναλογισθῶμεν ὅτι, ὡς πρὸς τὸν Θεόν, οὐδὲν ἄλλο δυνάμεθα νὰ πράξωμεν ἔκτος τοῦ χρέους μας, εἶναι βεβαίως καθήκόν μας νὰ εὐεργετῶμεν τοὺς πτωχοὺς. Καθόσον ἡ ἀνισότης τῆς εὐτυχίας τῶν ἀνθρώπων προέρχεται ἐκ τυχαίων περιστατικῶν. Ἐὰν λοιπὸν εἶμαι κάτοχος περιουσίας τινός, ὀφείλω αὐτὴν μόνον εἰς τὴν τύχην τῶν περιστάσεων, αἱ ὁποῖαι ἠβνόησαν ἢ ἐμὲ τὸν ἴδιον ἢ τὸν προηγηθέντα ἐμοῦ, ἢ δὲ πρὸς τὸ σύνολον σχέσις παραμένει πάντοτε ἡ αὐτή.

99. Τὸ παιδίον καθίσταται **φθονερόν** ὅταν τὸ συνηθίζωμεν νὰ ἐκτιμᾷ ἑαυτὸ συμφώνως πρὸς τὴν ἀξίαν τῶν ἄλλων. Ἡ ἐκτίμησις αὕτη ὀφείλει νὰ γίνεται μᾶλλον κατὰ τὰς ἰδέας τοῦ λογικοῦ αὐτοῦ. Ὡς ἐκ τούτου ἡ ταπεινότης οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰ μὴ παραβολὴ τῆς ἀξίας ἡμῶν πρὸς τὸ ἠθικῶς τέλειον. Οὕτω π.χ. ἡ χριστιανικὴ θρησκεία δὲν διδάσκει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ταπεινότητα, ἀλλὰ μᾶλλον καθιστᾷ αὐτὸν ταπεινόν, καθ' ὅσον κατ' αὐτὴν ὀφείλει νὰ παραβάλλεται πρὸς τὸν ὑψιστον τύπον τῆς τελειότητος. Ἀτοπώτατον εἶναι νὰ θεωρῶμεν ὅτι ἡ ταπεινό-

της ἔγκειται εἰς τὸ νὰ ὑποτιμῶμεν τὸν ἑαυτὸν μας ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους—Βλέπεις πῶς φέρεται ἐκεῖνο ἢ ἐκεῖνο τὸ παιδί! καὶ τὰ παρόμοια. Ὁ τοιοῦτος τρόπος τῆς ὀμιλίας προκαλεῖ ταπεινωτικὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι. Ὄταν ὁ ἄνθρωπος κοίνη ἐκ τῶν ἄλλων περὶ τῆς ἀξίας του, ἐπιζητεῖ ἢ νὰ ὑψωθῆ ὑπεράνω τῶν ἄλλων, ἢ νὰ ἐλαττώσῃ τὴν ἀξίαν των.

Τὸ τελευταῖον ὅμως τοῦτο εἶναι φθόνος. Καὶ τότε πλεον ἐπιζητοῦμεν νὰ ἐπισσωρεύσωμεν ἐπὶ τοῦ ἄλλου ἐλαττώματα· διότι, ἐὰν μᾶς εἶχεν ἀπαλλάξει τῆς παρουσίας του, δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ παραβληθῶμεν πρὸς αὐτόν, καὶ θὰ ἦμεθα ὁ καλλίτερος. Ἐκ τῆς κακῆς ἐφαρμογῆς τοῦ πνεύματος τῆς ἀμίλλης μόνον φθόνος προκαλεῖται. Ἡ μόνη περίπτωσις, καθ' ἣν ἡ ἀμίλλα θὰ ἠδύνατο νὰ προσφέρῃ ὑπηρεσίας εἶναι ὅταν θέλωμεν νὰ πείσωμεν τὸ παιδίον περὶ τοῦ ἐφικτοῦ πράγματός τινος· ὅταν π.χ. τοῦ ζητῶ νὰ ἐκτελέσῃ ἐργασίαν τινὰ καὶ τοῦ δεικνύω ὅτι ἄλλοι δύνανται νὰ τὴν ἐκτελέσουν.

Ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ πρέπει νὰ ἐπιτρέπεται εἰς παιδίον νὰ ταπεινώνη τὰ ἄλλα. Ὅφείλομεν ν' ἀπομακρύνωμεν πᾶσαν ὑπερηφάνειαν, βασιζομένην ἐπὶ τῶν πλεονεκτημάτων τοῦ πλούτου. Ταῦτοχρόνως ὅμως πρέπει νὰ προσπαθῶμεν ν' ἀναπτύξωμεν ἐν τῷ παιδίῳ τὴν εἰλικρίνειαν. Αὕτη εἶνε μετριόφρων πρὸς ἑαυτὸν ἐμπιστοσύνη. Δι' αὐτῆς εἶναι ὁ ἄνθρωπος εἰς θέσιν νὰ δεικνύῃ εὐαρμοστός ὅλα αὐτοῦ τὰ τάλαντα. Πρέπει δὲ νὰ διακρίνεται ἀπὸ τὴν ἀλαζονίαν, ἣτις ἔγκειται ἐν τῇ ἀδιαφορίᾳ ὡς πρὸς τὴν κρίσιν τοῦ ἄλλου.

100. Ὅλοι οἱ πόθοι τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡμορ-

φικοί⁽¹⁾ (ἐλευθερία καὶ ἰσχύς) ἢ ὕλικοι (ἀναφερόμενοι εἰς τι ἀντικείμενον), πόθοι πνευματικοὶ ἢ αἰσθησιακοί, ἢ τέλος ἀναφέρονται εἰς μόνην τὴν διατήρησιν ἀμφοτέρων αὐτῶν ὡς στοιχείων τῆς εὐτυχίας.

Πόθοι τοῦ πρώτου εἴδους εἶναι οἱ πρὸς τὰς τιμάς, τὴν ἰσχὺν καὶ τὰ πλούτη. Τοῦ δευτέρου ἡ γενετήσιος ἀπόλαυσις (ἡδονή), ἡ τῶν πραγμάτων (εὐζωΐα) καὶ ἡ τῆς κοινωνίας (τὸ εἰς τὴν συνομιλίαν ἀρέσκεσθαι). Πόθοι τοῦ τρίτου εἴδους εἶναι τέλος ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν ζωὴν, πρὸς τὴν υἰείαν, πρὸς τὴν ἄνεσιν (ἡ ἀπαλλαγὴ ἐκ φροντίδων εἰς τὸ μέλλον).

Ἐλαττώματα εἶναι τὰ τῆς κακίας, τὰ τῆς χαμερπείας καὶ τὰ τῆς μικρονοίας. Εἰς τὰ πρῶτα ἀνήκουν ὁ φθόνος, ἡ ἀχαριστία, ἡ χαιρεκακία· εἰς τὰ δεύτερα ἡ ἀδικία, ἡ ἀπιστία (δολιότης), ἡ ἀσωτία τόσον εἰς τὴν διασπάθισιν τοῦ πλούτου, ὅσον καὶ εἰς τὴν τῆς υἰείας (ἀκράτεια) καὶ τῆς τιμῆς. Ἐλαττώματα δὲ τοῦ τρίτου εἴδους εἶναι ἡ ἀσπλαχνία, ἡ φιλαργυρία, ἡ ὀκνηρία (μαλθακότης).

101. **Αἱ ἀρεταὶ** εἶναι ἢ καθαρῶς ἠθικῆς ἀξίας ἢ ἀπλῶς ὑποχρεωτικάι, ἢ μὴ ὑποχρεωτικάι. Εἰς τὰς πρώτας ἀνήκουν ἡ μεγαλοψυχία (ἣτις ἔγκειται εἰς τὸ νὰ κατανικήσωμεν τὸν ἑαυτὸν μας εἴτε εἰς τὴν ἐκδίκησιν εἴτε εἰς τὴν τρυφήν εἴτε εἰς τὴν ἀπληστίαν), ἡ ἀγαθοεργία, ἡ αὐτοκυριαρχία· εἰς τὰς τρίτας τέλος, ἡ προσήνεια, ἡ μετριοφροσύνη, ἡ ἐγκράτεια.

102. Ἄλλ' εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἐκ φύσεως καλὸς ἢ κακὸς ἠθικῶς; Οὔτε τὸ ἓν οὔτε τὸ ἄλλο, διότι οὐδὲν

¹ Formal· πόθοι μορφικοί, οἱ μὴ ἀναφερόμενοι εἰς ὕλικόν ἀντικείμενον. Ὁ Κάντ πολλαχοῦ κάμνει χρῆσιν τῆς λέξεως αὐτῆς, ἀντιτάσσων τὴν μορφήν πρὸς τὴν ὕλην.

ἠθικὸν ὃν ὑπάρχει ἐκ φύσεως· γίνεται δὲ τοιοῦτον μόνον, ὅταν ὁ νοῦς αὐτοῦ ὑψοῦται μέχρι τῆς ἀντιλήψεως τοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ νόμου. Δυνάμεθα ἐν τούτοις νὰ εἰπώμεν ὅτι ἔχει ἐν ἑαυτῷ ἔμφυτον προδιάθεσιν πρὸς ὅλα τὰ ἐλαττώματα, διότι ἔχει κλίσεις καὶ ἐνστικτὰ παρασύροντα αὐτόν, ἐνῶ ταῦτοχρόνως ὁ νοῦς τὸν ὠθεῖ πρὸς ἀντίθετον κατεύθυνσιν. Ὡς ἐκ τούτου δύναται νὰ γίνῃ ἠθικῶς καλὸς μόνον διὰ τῆς ἀρετῆς, ἢτοι δι' αὐτοαναγκασμοῦ, ἂν καὶ ἄνευ διεγέρσεων δύναται νὰ παραμείνῃ ἀθῶος.

Τὰ ἐλαττώματα προέρχονται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τοῦ ὅτι ἡ πεπολιτισμένη κατάστασις παραβιάζει τὴν φύσιν, ἐνῶ ὁ προορισμὸς ἡμῶν, ὡς ἀνθρώπων, εἶναι νὰ ἐξέλθωμεν ἀπὸ τὴν βάρβαρον φυσικὴν κατάστασιν τοῦ ζώου. Ἡ τελεία τέχνη ἐπιστρέφει πρὸς τὴν φύσιν.

103. Ἐν τῇ ἀγωγῇ τὸ πᾶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν κατάρτισιν δι' ὅλα τὰ πράγματα καλῶν ἀρχῶν, τὰς ὁποίας νὰ ἀντιληφθοῦν καὶ παραδεχθοῦν τὰ παιδιά. Πρέπει νὰ μάθουν νὰ ἀντικαθιστοῦν τὸ μῖσος διὰ τῆς ἀποστροφῆς πρὸς ὅ,τι ἀηδὲς καὶ ἀκάθαρτον, τὸν ἐξωτερικὸν φόβον τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ τῆς θείας τιμωρίας διὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ φόβου τοῦ ἰδίου ἑαυτοῦ των, τὴν γνώμην τῶν ἄλλων διὰ τῆς αὐτοεκτιμήσεως καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἀξιοπερεπείας—τοὺς λόγους καὶ τὰ ψυχόρμητα διὰ τῆς ἐσωτερικῆς ἀξίας τῆς συμπεριφορᾶς καὶ τῶν πράξεων—τὸ αἴσθημα διὰ τοῦ λογικοῦ—διὰ δὲ τῆς φαιδρότητος καὶ τῆς εὐλαβείας ν' ἀντικαταστήσουν τέλος τὴν θλιβεράν, φοβισμένην καὶ σκοτεινὴν θρησκοληψίαν.

Πρὸ παντὸς ὁμῶς πρέπει νὰ προστατεύσωμεν τὰ παιδιά ἐναντίον τῆς ὑπερεκτιμήσεως τῶν δώρων τῆς τύχης (*merita fortunae*).

104. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐν σχέσει πρὸς τὴν θρησκείαν ἀγωγὴν τῶν παιδίων, γεννᾶται εὐθύς ἀμέσως τὸ ζήτημα, εἴναι δυνατόν νὰ ἐμβάλωμεν ἐνωρὶς εἰς τὰ παιδιά θρησκευτικὰς ἰδέας. Τοῦτο εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ πλέον περιμάχητα τῆς παιδαγωγικῆς ζητήματα. Αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι προϋποθέτου πάντοτε θεολογίαν τινά. Ἀλλὰ πῶς θὰ ἠδυνάμεθα νὰ διδάξωμεν θεολογίαν εἰς τὴν νεότητα, τὴν ἀγνοοῦσαν εἰσέτι καὶ τὸν κόσμον καὶ τὸν ἴδιον ἑαυτὸν τῆς; Πῶς θὰ ἦτο εἰς θέσιν ἢ νεότης, ἢ ἀγνοοῦσα εἰσέτι τὸ καθῆκον ν' ἀντιληφθῆ ἄμεσον τοιοῦτον πρὸς τὸν θεόν; Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, εἴναι δυνατόν νὰ μὴ ἴδωσι τὰ παιδιά οὐδεμίαν πρᾶξιν λατρείας τοῦ ὑπερτάτου ὄντος, οὔτε μάλιστα ν' ἀκούσουν ποτὲ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, θὰ ἦτο τότε σύμφωνον πρὸς τῶν πραγμάτων τὴν τάξιν νὰ καθοδηγήσωμεν αὐτὰ πρὸς κατανόησιν τῶν τελικῶν αἰτιῶν καὶ τοῦ ἀρμόζοντος εἰς τὸν ἄνθρωπον, νὰ ὀξύνωμεν τὴν κρίσιν των, νὰ διδάξωμεν εἰς αὐτὰ περὶ τῆς τάξεως, τῆς ὠραιότητος τῶν ἔργων τῆς φύσεως, κατόπιν νὰ προσθέσωμεν εἰς ταῦτα εὐρύτεραν τινὰ γνῶσιν τοῦ οἰκοδομήματος τοῦ κόσμου, καὶ διὰ τοῦ μέσου τούτου νὰ ἀνοίξωμεν τοὺς ὀφθαλμούς των πρὸς τὴν ἰδέαν ἑνὸς ὑπερτάτου ὄντος, ἑνὸς νομοθέτου! Ἐπειδὴ ὅμως τοῦτο, μὲ τὴν σημερινὴν κατάστασίν μας δὲν εἶναι δυνατόν, ἐπειδὴ καὶ θὰ ἀκούσουν τὸ ὄνομά του καὶ θὰ ἴδουν τὴν λεγομένην ἐκδήλωσιν τῆς πρὸς αὐτὸν λατρείας μας, εἴναι θελήσωμεν νὰ δώσωμεν εἰς αὐτὰ βραδύτερον ἰδέαν τινὰ περὶ Θεοῦ, θὰ δημιουργηθῆ ἐκ τούτου ἀδιαφορία ἢ ἐσφαλμένοι περὶ αὐτοῦ ἀντιλήψεις, ὡς π.χ. φόβος διὰ τὴν δύναμίν του. Ἀλλ' ἐπειδὴ πρέπει νὰ φροντίσωμεν,

ὥστε νὰ μὴ παρεισφρήσῃ εἰς τὴν φαντασίαν τῶν παιδίων τοιαύτη τις ἰδέα, ὀφείλομεν νὰ ἐμβάλωμεν εἰς αὐτὰ θρησκευτικὰς ἰδέας. Πάντως ὅμως τὸ τοιοῦτον δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἔργον μνήμης, ἀπλῆ ἀπομίμησις, καθαρὸς πιθήκισμός· ἡ ἐκλεγομένη ὁδὸς πρέπει νὰ εἶναι πάντοτε σύμφωνος πρὸς τὴν φύσιν. Τὰ παιδιά, ἀκόμη καὶ στεροῦμενα ἀφηρημένων ἰδεῶν περὶ καθήκοντος, περὶ ὑποχρεώσεων, περὶ καλῆς ἢ κακῆς συμπεριφορᾶς, θὰ κατανοήσουν ὅτι ὑπάρχει νόμος καθήκοντος, καθοριζόμενος οὐχὶ ὑπὸ τῆς ἀνέσεως, τῆς ὠφελιμότητος κ.τ.τ., ἀλλ' ὑπὸ γενικοῦ τινος, τὸ ὁποῖον δὲν κανονίζεται κατὰ τὰς ιδιοτροπίας τῶν ἀνθρώπων. Ἄλλὰ πρέπει καὶ ὁ διδάσκαλος νὰ σχηματίσῃ τὴν ἰδέαν αὐτήν.

Πρέπει κατ' ἀρχὰς νὰ ἀποδίδωμεν τὰ πάντα εἰς τὴν φύσιν, μεθ' ὃ αὐτὴν ταύτην εἰς τὸν Θεόν. Θὰ καταδείξωμεν π. χ. κατὰ πρῶτον πῶς ὅλα ἔχουν διευθετηθῆ διὰ τὴν διατήρησιν καὶ τὴν ἰσορροπίαν τῶν εἰδῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐν τέλει οὕτως, ὥστε νὰ δύναται νὰ καταστῆ εὐτυχής.

Ὁ καλλίτερος τρόπος διὰ νὰ καταστῆ σαφὴς ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ, εἶναι νὰ ἐξαρθῆ κατ' ἀρχὰς ἡ ἀναλογία τοῦ πρὸς τὸν πατέρα τῆς οἰκογενείας ὑπὸ τὴν ἐπαγρύπνησιν τοῦ ὁποίου εὐρισκόμεθα, ἐκ τούτου εὐκολώτατα δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν καὶ τὴν ἀντίληψιν τῆς ἐνότητος τῶν ἀνθρώπων, ὡς ἀποτελούντων μίαν οἰκογένειαν.

105. Ἄλλὰ τί εἶναι **θρησκεία**; Θρησκεία εἶναι ὁ ἐν ἡμῖν νόμος, ἐφ' ὅσον ἢ ἐφ' ἡμῶν ἐπίδρασις τοῦ πηγάζει ἀπὸ νομοθέτην τινὰ καὶ κριτὴν εἶναι ἠθικὴ προσηροσμένη ἐπὶ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ.

Ἐὰν δὲν συνδέσωμεν τὴν θρησκείαν μὲ τὴν ἠθικὴν, τότε ἡ θρησκεία κατανατᾶ ἀπλῆ ἑξαίτησις τῆς θείας χάριτος. Ψαλμοί, προσευχαί, ἐκκλησιασμοὶ πρέπει ἀπλῶς νὰ δίδουν εἰς τὸν ἄνθρωπον νέαν δύναμιν, νέον θάρρος πρὸς βελτίωσίν του ἢ νὰ εἶναι ἡ ἔκφρασις καρδίας ἐμψυχουμένης ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν τοῦ καθήκοντος. Εἶναι ἡ προετοιμασία διὰ τὰ καλὰ ἔργα, ἀλλ' οὐχὶ αὐτὰ ταῦτα τὰ καλὰ ἔργα, ὁ μόνος δὲ τρόπος νὰ καταστῶμεν ἀρεστοὶ εἰς τὸ ὑψιστον Ὅν εἶναι νὰ γινώμεν καλλίτεροι.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ παιδίον, πρέπει κατὰ πρῶτον ν' ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὸν νόμον, τὸν ὅποιον ἔχει ἐν ἑαυτῷ. Ὁ ἄνθρωπος καθίσταται ἀξίος περιφρονήσεως εἰς τὰ ἴδια αὐτοῦ ὄμματα, ὅταν εἶναι ἀμαρτωλός. Τὸ τοιοῦτον πηγάζει ἐκ τοῦ ἰδίου του ἑαυτοῦ καὶ δὲν ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει ἀπαγορεύσει τὸ κακόν. Καθὼς δὲν εἶναι ἐπάναγκες ὁ ἐπιβάλλων τὸν νόμον νὰ εἶναι ταῦτοχρόνως καὶ κατασκευαστὴς τοῦ νόμου. Οὕτω δύναται ἡγεμών τις ν' ἀπαγορεύσῃ τὴν κλοπὴν εἰς τὴν χώραν του, χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἐφευρέτης τοῦ ἀπαγορευόντος τὴν κλοπὴν νόμου. Ἐκ τούτου ὁ ἄνθρωπος διδάσκεται ν' ἀντιλαμβάνεται ὅτι μόνον ἡ καλὴ συμπεριφορὰ θὰ καταστήσῃ αὐτὸν ἀξίον εὐτυχίας. Ὁ θεῖος νόμος πρέπει ταῦτοχρόνως νὰ ἐμφανίζεται ὡς φυσικὸς νόμος καθ' ὅσον δὲν εἶναι ἐκούσιος. Ὅθεν ἡ θρησκεία συνδέεται πρὸς πᾶσαν ἠθικότητα.

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὴν θεολογίαν. Ἡ ἀπλῶς ἐπὶ θεολογίας ἰδρυμένη θρησκεία οὐδὲν τὸ ἠθικὸν δύναται νὰ περιέχῃ. Τὰ μόνα ἔξ αὐτῆς αἰσθήματα θὰ ἦσαν ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ φόβος, ἀφ'

ἑτέρου δὲ προσδοκία ἀνταμοιβῆς, τουθόπερ δημιουργεῖ λατρείαν δεισιδαίμονα. Δέον ὅθεν ἢ ἠθικὴ νὰ προηγῆται, νὰ ἔπεται δὲ ἢ θεολογία· τοῦτο ὀνομάζεται θρησκεία.

106. Ὁ ἐν ἡμῖν νόμος καλεῖται *συνείδησις*. Συνείδησις εἶναι κυρίως ἡ προσαρμογὴ τῶν πράξεών μας πρὸς τὸν νόμον αὐτόν. Αἱ τύψεις τῆς συνειδήσεως θ' ἀπομείνουν ἄνευ ἀποτελέσματος, εἰάν δὲν θεωρῶμεν αὐτὰς ὡς ἀντιπροσώπους τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἔχει μὲν τὸν ὑψηλὸν τοῦ θρόνον ὑπεράνω ἡμῶν, ἐγκατέστησεν ὅμως ἐν ἡμῖν δικαστήριον. Ἀλλὰ καὶ ἡ θρησκεία, ὅταν δὲν συνδυάζεται πρὸς τὴν ἠθικὴν συνείδησιν, οὐδεμίαν ἔχει ἐπίδρασιν. Θρησκεία ἄνευ ἠθικῆς συνειδήσεως, εἶναι λατρεία δεισιδαίμων. Νομίζομεν π. χ. ὅτι λατρεύομεν τὸν Θεόν, ὅταν ὑμνῶμεν αὐτόν, ὅταν δοξάζωμεν τὴν δύναμίν του καὶ τὴν σοφίαν του, χωρὶς οὐδόλως νὰ σκεπτόμεθα νὰ ἐκπληρώσωμεν τοὺς θείους νόμους, χωρὶς ἀκόμη οὔτε κἂν νὰ γνωρίζωμεν τὴν δύναμίν του, τὴν σοφίαν του κλπ. καὶ νὰ σπουδάσωμεν αὐτὰς. Οἱ ὕμνοι αὗτοι εἶναι τὸ ὄπιον διὰ τὴν συνείδησιν τῶν τοιούτων ἀνθρώπων· καὶ τὸ προσκεφάλαιον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κοιμῶνται ἡσυχοί.

107. Τὰ παιδιά δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ κατανοήσουν ὅλας τὰς θρησκευτικὰς ἰδέας, πρέπει ὅμως νὰ δώσωμεν πάντως μερικὰς εἰς αὐτὰ· δέον ὅμως αὐταὶ νὰ εἶναι μᾶλλον ἀρνητικαὶ ἢ θετικαί.— Ἄνωφελές εἶναι ν' ἀπαιτῶμεν ἀπὸ τὰ παιδιά ν' ἀποστηθίζουσιν τύπους· τὸ τοιοῦτον τὰ κάμνει ἀπλῶς νὰ σχηματίζουσιν ἐσφαλμένας περὶ εὐσεβείας ἰδέας. Ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν θεὸν λατρεία ἔγκειται εἰς τὸ νὰ ἐνεργῶμεν συμ-

φώνως πρὸς τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ, τοῦτο δὲ πρέπει νὰ διδάξωμεν εἰς τὰ παιδιά. Πρέπει νὰ προσέχωμεν, ὥστε οὔτε τὰ παιδιά, ἀλλ' οὔτε ἡμεῖς οἱ ἴδιοι νὰ κάμωμεν κατάχρησιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀνάμιξις αὐτοῦ εἰς τὰς περὶ εὐτυχίας εὐχάς μας, ἀκόμη καὶ μὲ εὐσεβῆ πρόθεσιν εἶναι ἐπίσης κατάχρησις. Ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ, ὅσάκις οἱ ἄνθρωποι προφέρουν τὸ ὄνομά του, θὰ ἔπρεπε νὰ πλημμυρίζῃ αὐτοὺς μὲ σέβας, καὶ ὡς ἐκ τούτου θὰ ἔπρεπε νὰ μεταχειρίζονται αὐτὸ σπανίως καὶ οὐχὶ ἐπιπολαίως. Τὸ παιδίον ὀφείλει νὰ μάθῃ νὰ αἰσθάνεται σέβας πρὸς τὸν Θεόν, ὡς πρὸς τὸν κύριον τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου ὅλου· εἶτ' ὡς πρὸς τὸν προνοοῦντα περὶ τῶν ἀνθρώπων, καὶ τρίτον καὶ τελευταῖον ὡς πρὸς τὸν κριτὴν αὐτῶν. Λέγουν ὅτι ὁ Νεύτων, ὅσάκις ἐπρόφερε τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, παρέμενε πάντοτε ἐπὶ τίνα χρόνον εἰς σιωπὴν πληρὴν περισυλλογῆν.

108. Καθιστῶντες καθαρὰν καὶ σαφῆ τὴν περὶ Θεοῦ καὶ καθήκοντος ἰδέαν, διδάσκομεν τὸ παιδίον νὰ σέβεται καλλίτερον τὴν θείαν περὶ τῶν ὄντων πρόνοιαν καὶ τὸ προφυλάττομεν ἀπὸ τὴν κλίσιν πρὸς καταστροφὴν καὶ σκληρότητα, ἣ ὁποία τόσον ποικιλόμορφος ἐκδηλοῦται εἰς τὸ βασανίζειν μικρὰ ζῶα. Πρέπει ταυτοχρόνως νὰ μάθωμεν τὴν νεότητα ν' ἀνακαλύπτῃ τὸ καλὸν ἐν τῷ κακῷ· π.χ. τὰ ἀρπακτικὰ ζῶα, τὰ ἔντομα εἶναι ὑποδείγματα καθαριότητος καὶ ἐργατικότητος. Οἱ κακοὶ ἄνθρωποι ἐνισχύουν τὴν ἰδέαν τοῦ νόμου. Τὰ καταδιώκοντα τοὺς σκώληκας πτηνὰ εἶναι προστάται τῶν κήπων κ.τ.τ.

109. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἐμπνεύσωμεν εἰς τὰ παιδιά ἰδέας τινὰς περὶ τοῦ ἀνωτάτου ὄντος οὕτως,

ὥστε, ὅταν βλέπουν τοὺς ἄλλους νὰ προσεύχονται κ.τ.λ., νὰ δύνανται νὰ γνωρίζουν πρὸς ποῖον καὶ διατὶ προσεύχονται. Αἱ ἰδέαι αὐταὶ πρέπει νὰ εἶναι ὀλιγάριθμοι καί, ὡς ἐλέχθη, μόνον ἄρονητικά. Πρέπει λοιπὸν ν' ἀρχίσωμεν νὰ τὰς ἐμπνέωμεν εἰς αὐτὰ ἀπὸ τῆς πρώτης ἤδη νεότητος, ἀλλὰ νὰ προσέξωμεν ταυτοχρόνως νὰ μὴ ἐκτιμῶσι τοὺς ἀνθρώπους ἐκ τῆς ὑπ' αὐτῶν ἀκολουθουμένης θρησκείας, διότι, παρὰ τὴν ποικιλίαν τῶν θρησκειῶν, ὑπάρχει πανταχοῦ ἐνό- της θρησκείας.

110. Θέλομεν ἐν τέλει προσθέσει ἐνταῦθα μερικὰς παρατηρήσεις, αἱ ὁποῖαι κυρίως ἀπευθύνονται πρὸς τὰ εἰσερχόμενα εἰς τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν παιδιά. Ὁ ἐφηβος ἀρχίζει κατὰ τὸν χρόνον αὐτὸν νὰ κάμνη διακρίσεις τινάς, τὰς ὁποίας δὲν ἔκαμνε πρότερον. Καὶ πρῶτον ἰδίως τὴν διάκρισιν τῶν **φύλων**. Ἡ φύσις ἔχει ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἐξαπλώσει τὸν πέπλον τοῦ μυστικοῦ, ὡς ἐὰν τὸ τοιοῦτον νὰ ἦτο διὰ τὸν ἄνθρωπον σχεδὸν ἀνάμοστον, καὶ ἀπλῶς ἀνάγκη τοῦ ἐν αὐτῷ ζῆου. Προσεπάθησεν ὅμως ἡ φύσις νὰ συνδέσῃ τοῦτο μὲ πᾶσαν δυνατὴν ἠθικότητα. Ἀκόμη καὶ τὰ ἄγρια ἔθνη συμπεριφέρονται ὡς πρὸς τοῦτο μὲ εἶδος τις αἰδοῦς καὶ ἐπιφυλάξεως. Τὰ παιδιά προβάλλουν ἐνίοτε εἰς τοὺς μεγάλους ἀδιακρίτους περὶ τούτου ἐρωτήσεις, ὡς π.χ. πόθεν προέρχονται τὰ παιδιά; ἀλλ' εὐκόλως ἱκανοποιοῦνται εἴτε ὅταν δίδωμεν εἰς αὐτὰ ἀνοήτους ἀπαντήσεις, οὐδεμίαν ἐχούσας σημασίαν, εἴτε, ὅταν ἀποφεύγωμεν ν' ἀπαντήσωμεν λέγοντες ὅτι τὰ τοιαῦτα εἶναι παιδικαὶ ἐρωτήσεις.

Ἡ ἀνάπτυξις τῶν τοιούτων κλίσεων τοῦ ἐφήβου εἶναι μηχανικὴ, προκαλεῖται δέ, ὡς τοῦτο συμβαίνει

καὶ μὲ ὅλα τὰ ἄλλα ἔνστικτα, ἄνευ τῆς γνώσεως ἀντικειμένου τινός. Ἄδύνατον ὄθεν νὰ διατηρήσωμεν τὸν ἔφηβον ἐν τῇ ἀγνοίᾳ καὶ τῇ μετ' αὐτῆς συνδεομένη ἀθωότητι. Ἐξ ἄλλου διὰ τῆς σιωπῆς τὸ κακὸν ἐπιδεινοῦται. Τὸ τοιοῦτον καταφαίνεται ἐν τῇ ἀγωγῇ τῶν προγόνων μας. Κατὰ τὴν ἀγωγὴν τῶν νεωτέρων χρόνων παραδέχονται ὀρθότατα, ὅτι πρέπει νὰ ὁμιλῶμεν περὶ τούτου ἀπροκαλύπτως σαφῶς καὶ ὠρισμένως. Τὸ τοιοῦτον εἶναι βεβαίως ζήτημα λεπτόν, καθόσον δὲν μεταχειρίζομεθα εὐχαρίστως εἰς ἐπισήμους συνομιλίας τὰ θέματα ταῦτα. Τὰ πάντα ὁμως ἐξελίσσονται καλῶς, ὅταν εἰσέλθωμεν εἰς τὰς κλίσεις τοῦ νέου.

Τὸ 13 ἢ 14 ἔτος τῆς ἡλικίας εἶναι συνήθως ἡ ἐποχὴ, καθ' ἣν ἀναπτύσσεται ἐν τῷ ἐφήβῳ ἡ φυλετικὴ ὁρμὴ (ὅταν τὸ τοιοῦτον συμβαίη ταχύτερον, σημαίνει ὅτι τὰ παιδιὰ διεφθάρησαν καὶ κατεστράφησαν διὰ κακῶν παραδειγμάτων). Ἡ κρίσις αὐτοῦ ἔχει ἐπίσης τότε ἀναπτυχθῆ, ἡ δὲ φύσις τὸ προετοιμασεν ἐγκαίρως ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ ὁμιλήσωμεν μετ' αὐτοῦ περὶ τούτου.

111. Οὐδὲν ἑξασθενεῖ περισσότερο τὸ πνεῦμα καὶ τὸ σῶμα τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς ἡδονῆς, τῆς ἐπὶ τοῦ ἰδίου ἑαυτοῦ μας προκαλουμένης καὶ ἀντικειμένης ἐντελῶς πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ καὶ ταύτην δὲν πρέπει νὰ τὴν ἀποκρούσωμεν ἀπὸ τὸν ἔφηβον. Πρέπει νὰ τὴν παρουσιάσωμεν εἰς αὐτὸν ἐν ὅλῃ τῇ εἰδεχθείᾳ της, νὰ τοῦ εἴπωμεν ὅτι τοιουτοτρόπως καθίσταται περιττὸς διὰ τὴν ἀπαγωγὴν τοῦ εἶδους, καταστρέφει κατὰ τὸ πλεῖστον τὰς σωματικὰς του δυνάμεις, προκαλεῖ πρόωθον γῆρας, βλάπτει πολὺ τὸ πνεῦμά του κ.λ.π.

Δυνάμεθα νὰ ἀντιταχθῶμεν εἰς τὸν ἐρεθισμὸν διὰ συνεχοῦς ἀπασχολήσεως, καθὼς καὶ μὴ ἀφιερώνοντες εἰς τὴν κλίνην καὶ τὸν ὕπνον, εἰμὴ τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον. Πρέπει ἐπίσης ν' ἀπομακρύνωμεν, διὰ τῶν ἀσχολιῶν, ἀπὸ τὸν νοῦν τὰς τοιαύτας σκέψεις, διότι ἀκόμη καὶ ὅταν τὸ ἀντικείμενον παραμένῃ ἀπλῶς ἐν τῇ φαντασίᾳ, φθείρει ἐν τούτοις ζωτικὰς δυνάμεις. Ἐὰν κατευθύνωμεν τὴν ροπὴν αὐτοῦ πρὸς τὸ ἄλλο φῦλον, δυνάμεθα πάντοτε νὰ εὔρωμεν τρόπον τινὰ συγκρατήσεως, ἔαν ὁμως τὴν κατευθύνωμεν πρὸς τὸν ἴδιον ἑαυτὸν του, τότε δύναται ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ ἰκανοποιήσῃ αὐτήν. Τὰ φυσικὰ ἀποτελέσματα εἶναι ἐξαιρετικῶς ἐπιβλαβῆ, ἀλλὰ αἱ ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἠθικὴν συνέπειαν εἶναι ἀκόμη περισσότερον βλαβεραί. Ὑπερβαίνομεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὰ ὅρια τῆς φύσεως, ἢ δὲ ὁρμὴ ἐκτροχιάζεται ἀνεμπόδιστος, καθόσον οὐδεμία προκύπτει πραγματικὴ ἀπόλαυσις. Διδάσκαλοι τινες θέτουν εἰς τοὺς ἐφήβους τὸ ζήτημα, ἔαν ἐπιτρέπωνται αἱ σχέσεις μὲ τὸ ἀντίθετον φῦλον, ἔαν πρόκειται νὰ ἐκλέξωμεν μεταξὺ τῶν δύο, τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶναι ἐξάπαντος καλλίτερον. Καθ' ὅσον ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει δρῶμεν ἐναντίον τῆς φύσεως, ἐν ᾧ ἐν τῇ δευτέρᾳ οὐχί. Ἡ φύσις προώρῃσεν αὐτὸν δι' ἄνδρα, ἅμα τῇ ἐνηλικιώσει του, καὶ κατὰ συνέπειαν διὰ τὴν ἀναπαραγωγὴν τοῦ εἴδους του, ἀλλ' αἱ ἀνάγκαι αἱ παρουσιαζόμεναι εἰς τὸν ἄνθρωπον πεπολιτισμένου κράτους, γίνονται αἰτία, ὥστε οὗτος νὰ μὴ δύναται πάντοτε ν' ἀναθρέψῃ τὰ τέκνα του. Προσκρούει ὅθεν οὕτω πρὸς τὴν κοινωνικὴν τάξιν. Τὸ καλλίτερον λοιπὸν εἶναι, καὶ μάλιστα τὸ καθῆκον εἶναι, νὰ ἀναμείνῃ ὁ ἔφηβος ἕως ὅτου εἶναι

εἰς θέσιν νὰ νυμφευθῆ εὐπροεπῶς καὶ κανονικῶς, ὁπότε ὄχι μόνον ὡς καλὸς ἄνθρωπος συμπεριφέρεται, ἀλλὰ καὶ ὡς καλὸς πολίτης.

Ἄς διδαχθῆ λοιπὸν ἔνωρις ὁ ἔφηβος νὰ τρέφῃ τὸν ἐμπρέποντα σεβασμὸν πρὸς τὸ ἄλλο φῦλον, νὰ κερδίῃ δὲ τὴν ἐκτίμησίν του δι' ἀσπίλου δραστηριότητος καὶ ν' ἀποβλέπῃ οὕτω πρὸς τὴν ὑψηλὴν τιμὴν τοῦ εὐτυχοῦς γάμου.

112. Ἡ δευτέρα διάκρισις, τὴν ὁποίαν ὁ ἔφηβος ἀρχίζει νὰ κάμνῃ, καθ' ἣν ἐποχὴν εἰσέρχεται εἰς τὴν κοινωνίαν, ἔγκειται εἰς τὴν γνῶσιν τῆς **διαφορᾶς τῶν τάξεων καὶ τῆς ἀνισότητος τῶν ἀνθρώπων**. Ἐφ' ὅσον εἶναι παιδίον, οὐδόλως πρέπει νὰ ὑποδείξωμεν εἰς αὐτὸ ταύτην. Οὐδέποτε πρέπει νὰ τοῦ ἐπιτρέψωμεν νὰ δώσῃ τὸ ἴδιον διαταγὰς εἰς τοὺς ὑπερέτας. Ἐὰν δὲ ἀντιληφθῆ τοὺς γονεῖς πράττοντας τοῦτο, δυνάμεθα πάντως νὰ τοῦ εἴπωμεν : τοὺς δίδομεν τροφήν καὶ δι' αὐτὸ μᾶς ὑπακούουν, σὺ δὲν τὸ κάμνεις αὐτό, καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν ὀφείλουν νὰ σὲ ὑπακούουν. Ἄλλωστε τὰ παιδιά οὐδεμίαν ἔχουν περὶ τούτου ἰδέαν, εἰ δὲν τὴν ἐμβάλουν εἰς αὐτὰ οἱ γονεῖς οἱ ἴδιοι. Πρέπει νὰ ὑποδείξωμεν εἰς τοὺς ἔφηβους ὅτι ἡ ἀνισότης τῶν ἀνθρώπων εἶναι ταξινομησις προελθοῦσα, ἐκ τοῦ ὅτι ὁ εἷς προσεπάθησε νὰ ὑπερέχῃ τῶν ἄλλων. Ἡ συνείδησις τῆς ἰσότητος τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ κοινωνικῇ ἀνισότητι δύναται νὰ σχηματισθῆ ἐν αὐτῷ μικρὸν κατὰ μικρόν.

113. Πρέπει νὰ φροντίσωμεν ὥστε ὁ ἔφηβος νὰ ἐκτιμᾷ ἑαυτὸν ἀπολύτως καὶ ὄχι ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους. Ἡ ἐκτίμησις τῶν ἄλλων, ὡς πρὸς πᾶν ὅ,τι οὐδόλως ἀποτελεῖ τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι μα-

ταιοδοξία. Πρέπει ἐξ ἄλλου νὰ διδαχθῆ νὰ εἶναι εὐ-
 συνείδητος εἰς ὅλα καὶ νὰ προσπαθῆ ὄχι μόνον νὰ
 φαίνεται ὅτι εἶναι κατὶ, ἀλλὰ καὶ πραγματικῶς νὰ εἶ-
 ναι. Πρέπει νὰ τὸν καταστήσωμεν προσεκτικόν, ὥστε
 ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει αἱ κατόπιν ὠρίμου σκέψεως
 ληφθεῖσαι ἀποφάσεις νὰ καταστῶσι κεναί. Καλλίτε-
 ρον εἶναι νὰ μὴ λάβωμεν καμμίαν ἀπόφασιν καὶ ν'
 ἀφήσωμεν τὸ πρᾶγμα ἀμφίβολον. Πρέπει νὰ διδάξω-
 μεν εἰς αὐτὸν τὴν μειριοπάθειαν ἐν ταῖς ἐξωτερικαῖς
 περιστάσεσι, καὶ τὴν ὑπομονὴν ἐν τῇ ἐργασίᾳ: **ἀνέ-
 χου καὶ ἀπέχου** τὴν ἐγκράτειαν εἰς τὰς ἀπολαύσεις.
 Ὄταν δὲν ἐπιζητῶμεν ἀπλῶς τὴν διασκέδασιν, ἀλλὰ
 δυνάμεθα ἐπίσης νὰ εἴμεθα ὑπομονητικοὶ εἰς τὴν
 ἐργασίαν, καθιστάμεθα ὠφέλιμον μέλος τῆς κοινότη-
 τος καὶ προφυλαττόμεθα ἀπὸ τὴν ἀνίαν:

Ἐπίσης πρέπει νὰ διδάξωμεν τὸν νεανίαν νὰ εἶ-
 ναι εὐθύμος καὶ εὐδιάθετος. Ἡ εὐθυμία τῆς καρδίας
 προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι δὲν ἔχομεν τύψεις συνειδή-
 σεως.—νὰ εἶναι δὲ διαρκῶς εὐδιάθετος. Διὰ τῆς
 ἀσκήσεως δυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν, ὥστε νὰ φαινώ-
 μεθα πάντοτε εὐδιάθετοι ἐν συναναστροφῇ.

Πρέπει νὰ συνηθίσωμεν νὰ θεωρῶμεν πάντοτε
 πολλὰ πράγματα ὡς καθήκοντα. Μία πρᾶξις πρέπει
 νὰ ἔχη δι' ἐμὲ ἀξίαν, ὄχι διότι συμφωνεῖ μὲ τὰς κλί-
 σεις μου, ἀλλὰ διότι δι' αὐτῆς ἐκπληρῶ τὸ καθήκόν μου.

Πρέπει νὰ διδάξωμεν τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγά-
 πην εἶτα δὲ καὶ ἰδέας κοσμοπολιτικᾶς. Ὑπάρχει κάτι
 ἐν τῇ ψυχῇ μας, τὸ ὁποῖον μᾶς κάμνει νὰ ἐνδιαφερώ-
 μεθα: α') διὰ τὸν ἑαυτὸν μας, β') διὰ τοὺς ἄλλους,
 μετὰ τῶν ὁποίων ἀνετροάφημεν καὶ γ') διὰ τὸ καλὸν
 τοῦ κόσμου. Τὰ παιδιά πρέπει νὰ συνάψουν γνωρι-

μίαν μὲ τὸ ἐνδιαφέρον αὐτό, ὥστε νὰ δύνανται δι' αὐτοῦ νὰ ζωπυρώσουν τὴν ψυχὴν των. Πρέπει νὰ χαίρουν διὰ τὸ καλὸν τοῦ κόσμου, ἀκόμη καὶ ἂν τοῦτο δὲν εἶναι συμφέρον εἰς τὴν πατρίδα ἢ εἰς τὸν ἑαυτὸν των.

Πρέπει νὰ συνηθίσουν ν' ἀποδίδουν ἐλαχίστην ἀξίαν εἰς τὰς ἀπολαύσεις τοῦ βίου. Θ' ἀπομακρύνωμεν οὕτω τὸν παιδαριώδη τοῦ θανάτου φόβον. Πρέπει νὰ δείξωμεν εἰς τοὺς νέους ὅτι ἡ ἀπόλαυσις δὲν μᾶς δίδει ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον μᾶς ὑπεσχέθη.

Πρέπει τέλος νὰ ὑποδείξωμεν εἰς αὐτοὺς τὴν ἀνάγκην τοῦ καθημερινοῦ αὐτοελέγχου, ἵνα δύνανται εἰς τὸ τέλος τοῦ βίου των νὰ κάμουν τὸν ἀπολογισμὸν τῆς ἀξίας αὐτοῦ.

Τ Ε Λ Ο Σ

ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος (τοῦ ἐκδότου)	σελ. δ'
Βιογραφικὸν σημεῖωμα	ε'
Εἰσαγωγή (1—33)	12

1. Τί εἶναι ἀνατροφή καὶ εἰς τί ὑποδιαίρεῖται.

2. Ἡ περίθαλψις εἶναι ἀναγκαία μόνον εἰς τὸν ἄνθρωπον.

3. Ἡ παιδαρχία μεταφέρει ἡμᾶς ἀπὸ τῆς καταστάσεως τοῦ ζῶου εἰς τὴν τοῦ ἀνθρώπου.

4. Ἡ παιδαρχία εἶναι ἀπλῶς ἀρνητικὴ, περιοριζομένη ν' ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον τὴν ἀγριότητά του.

5. Ἡ παιδαρχία συγκρατεῖ καὶ χαλιναγωγεῖ τὴν ἐκ φύσεως ροπὴν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἐλευθερίαν.

6. Οὐδὲν ἄλλο ζῶον πλὴν τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ἀνάγκην μορφώσεως.

7. Ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς ἀγωγῆς ἐξελισσόμενος ἀποβάλλει τὴν φυσικὴν αὐτοῦ βαρβαρότητα.

8. Ἡ θεωρία τῆς ἀγωγῆς ἀπομένει εὐγενὲς ἰδανικὸν ἀκόμη καὶ ἂν ἐν τῇ πραγματοποιήσῃ της παρουσιάσῃ ἑλαττώματα.

9. Τὸ σχέδιον ἀγωγῆς ἀναλόγου πρὸς τὸν σκοπὸν της, δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ ὀλίγον κατ' ὀλίγον.

10. Ἀληθὴς ἀγωγή εἶναι ἡ ἐπιδιώκουσα τὴν ἀνάπτυξιν τῶν φυσικῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

11. Ἡ διὰ μέσου τῶν γενεῶν ἀνάπτυξις τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν ἀπαιτεῖ ἰδιαιτέραν τέχνην.

12. Ἡ τέχνη τῆς ἀγωγῆς, ἐπιδιώκουσα τὴν βελτίωσιν τοῦ ἀνθρώπου, δεόν νὰ θεωρηθῇ δυσκολωτάτη.

13. Ὡς ἀφειρηγία τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν δεόν νὰ ληφθῇ οὐχὶ ἢ βάρβαρος ἀλλὰ πεπολιτισμένη τις κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου.

14. Ἡ τέχνη τῆς ἀγωγῆς δεόν νὰ εἶναι λελογισμένη καὶ οὐχὶ μηχανικὴ.

15. Ἡ τέχνη τῆς ἀγωγῆς δεόν νὰ ἔχη ὡς ἀρχὴν τὴν ἰδέαν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τοῦ πρόορισμοῦ της.

16. Εἰς τὴν ἀρχὴν ὅμως ταύτην ἀντιτάσσονται ἀφ' ἑνὸς μὲν οἱ γονεῖς, ὅταν ἐπιδιώκουσιν ἀπλῶς τὴν σταδιοδρομίαν τῶν τέκνων των, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ ἡγεμόνες, ὅταν θεωροῦν τοὺς ὑπηκόους των ὡς ἀπλᾶ ὄργανα τῶν σχεδίων των.

17. Ἡ ἐπίτευξις τοῦ σκοποῦ τούτου ἐξαρτᾶται μᾶλλον ἐκ τῶν προσπαθειῶν τῆς ἀτομικῆς πρωτοβουλίας.

18. Ἔργον τῆς ἀγωγῆς εἶναι 1) νὰ ἀσκήσῃ εἰς τὴν πειθαρχίαν, 2) νὰ διαπλάσῃ, 3) νὰ ἐκπολιτίσῃ καὶ 4) νὰ ἠθικοποιήσῃ τὸν ἀνθρώπον.

19. Τὸ τέταρτον ἐκ τῶν καθηκόντων τῆς ἀγωγῆς συνήθως παραμελεῖται.

20. Πρὸς ἐπίτευξιν τῶν σκοπῶν αὐτῶν προαπαιτεῖται ἡ ἴδρυσις πειραματικῶν σχολείων.

21. Ἡ ἀγωγή περιλαμβάνει τὴν περίθαλψιν καὶ τὴν μόρφωσιν (γονεῖς καὶ διδάσκαλοι).

22. Ἡ ἀγωγή εἶναι ἰδιωτικὴ καὶ δημοσία.

23. Σκοπὸς τῶν δημοσίων ἐκπαιδευτηρίων εἶναι ἡ τελειοποίησις τῆς οἰκιακῆς ἀγωγῆς.

24. Τῆς ἰδιωτικῆς ἀγωγῆς ἐπιμελοῦνται οἱ γονεῖς μετὰ ἢ ἄνευ βοηθοῦ.